

Данијела ПЕТКОВИЋ
„КАНОНСКА“ И
„НЕКАНОНСКА“ ЕПИКА

Институт за књижевност
и уметност, Београд

(Смиљана Ђорђевић Белић, *Посиџфолклорна ејска хроника. Жанр на іраници и іранице жанра*, Београд: Чигоја штампа, Институт за књижевност и уметност, 2016, 262 стр)

Монографија Смиљане Ђорђевић Белић *Посиџфолклорна ејска хроника. Жанр на іраници и іранице жанра*, у издању Чигоја штампе и Института за књижевност и уметност, веома је значајна књига у српској фолклористици. Настала као резултат ауторкиног дугогодишњег интересовања за традицију певања уз гусле, премошћује јаз између класичног поимања исто тако класичне, вуковске епике и савремених приступа и даље живој, али умногоме измењеној епској пракси, и истовремено иде у корак са водећим светским истраживањима континуитета фолклора и актуелног стања традиције. Централна, већ насловом истакнута, проблематика – дефинисање и омеђавање жанра постфолклорне епске хронике – вишеструко је надрасла постављене оквире поетичког изучавања и проширила се на кључна питања савремене српске фолклористике, истовремено прецизно дијахронијски осветљавајући епске токове и њихове мене кроз више од два века.

Веома обимну и хетерогену грађу на којој почива ова студија повезао је изборни критеријум предлогака истраживања, а то је хроничарски тип песме, као епско уобличење рецентне прошлости посредством доминантних реалистичких детаља. Трагајући за њима, ауторка је пошла од хроничарске епике из старијих записа, Вукових зборника и Милутиновићеве збирке, надовезујући на овај полазни, „класични“ корпус, текстове на граници усменог и писаног, традиционалног и књижевног, ауторска епска остварења, посежући за грађанским песмарицама, периодичким и антологијским изборима, архивским аудио и визуелним снимцима, тзв. грађом са делокализованог, нефизичког терена, као и за савременим теренским записима.

Определејујући се за квалификатив *јосиџфолклорна*, епску хроникуну није омеђила одређеним временским распоном, већ је овај термин послужио као ознака специфичног типа културе и структурно-стилског комплекса. Кроз историјат употребе и суптилну ди-

стинкцију блиских појмова, као што су: песме на народну, народске песме, грађанска поезија, граничарске песме, пучка књижевност, дивља књижевност, наивна литература, парафолклор, неофолклор, урбани фолклор, постфолклор, показује процесе трансформације фолклора, измештања из примарног контекста и прилагођавања другачијим културним околностима, указујући на погрешно аксиолошко разлучивање правог и аутентичног од лажног и неаутентичног песништва, које је пратило ове промене.

Овом дијахронијском пресеку ауторка придружује и преглед најважнијих научних приступа епској и постфолклорној епској хроници. Уочава осциловање и промену методолошке парадигме – од трагања за најбољом песмом и певачем у истраживачкој пракси почетком XX в., преко интересовања за процес реализовања фолклорног текста у конкретној ситуацији у периоду између два рата, затим проучавања гусларске праксе у оквиру ширег, колективистичког, политичко-социјалног концепта културе после Другог светског рата, све до потоњег заокрета ка испитивању перформанса у ужем окружењу.

Поменута уводна сагледавања историје жанра и његовог проучавања, маркирањем показатеља какви су термилошка непрецизност, недоследност и методолошке флукуације, указала су на слабе тачке српске фолклористике: несистематско проучавање овог хотимично маргинализованог жанра, слабо интересовање за поствуковску епику, оскудно теренско бележење, недостатак истраживачких смерница, недовољно експлицирање питања теренске методологије, те погрешна поларизација на теренско – кабинетско бављење фолклором и готово вековна подела на сакупљаче и проучаваоце. Имајући у виду све ове тешкоће са којима је Смиљана Ђорђевић Белић морала да се избори приступајући проблему дефинисања постфолклорне епске хронике, ова монографија је у много чему пионирски подухват и дуго чекани свод о традицији епског певања од XVIII в. до данас.

У том смислу, можда је највећи допринос дат кроз поглавље посвећено структуралној анализи репрезентативних текстова, где се теоријски уобличавају спецификуми постфолклорне епске хронике самеравањем са основним поетичким постулатима традиционалне хроничарске епике. Ауторка уочава процесе формализације (губљења традиционалних формула или промена њихове функције), функционализације нових садржаја, којима се замењују традиционална епска средства, растварања и хипертрофије традиционалне формуле експанзијом броја њених стихова, проширивањем и померањем са приказивања актуелног догађаја на његово тумачење у односу на актуелни политичко-историјски тренутак, при чему се такви деепизовани и денаратизовани сегменти, са одликама пропагандног текста, тзв. „гусларски припјеви“ или „поученија у стиховима“, могу толико осамосталити да постану посебан жанр. Формуле увођења нових садржаја и формуле календарског времена описује

као маркантне одлике жанра, а структурном и функционалном анализом изузетно фреквентних, постојаних, распрострањених схема, као што су гавран гласоноша, поклич виле, сан и тумачење сна, показује континуитет традиције епског певања упркос садржинској и функционалној трансформацији ових формула.

Између бројних узрока који су условили постепене промене и отклон постфолклорне епске хронике од примарних узора, С. Ђорђевић Белић истиче апсолутизацију ауторске позиције, са које аутор – певач, свезнајући тумач збивања, водич кроз историју и креатор памћења заједнице, коментарише збивања у историјско-политичком кључу. Доминација ауторског коментара или хипертрофирање резонерског монолога проузрокују померање постфолклорне епске хронике ка лирском фону.

До важних теоријских закључака ауторка стиже и кад је реч о начинима моделовања новог епског протагонисте, који више не мора строго припадати високоидеализованом свету хероја, већ се у његов делокруг уклапају и владари, политички лидери, ауторима блиски, обични људи или чак они које наручиоци песме настоје да промовишу као колективу битне. Зато с правом поставља питање о креирању, измишљању, наметању традиције, као последици личног афинитета аутора. Надаље открива да је спецификум овог типа јунака карактерисање детаљима из свакодневног живота (нпр. одрастање у патријархалној породици, ваљано порекло, војска као иницијација), те да се они користе за формирање идеалне слике и доминантно остварују кроз ауторске коментаре. Термином „компримована биографија“ означава поступак уклапања свих релевантних елемената епске биографије у једну песму, било због комуникационе потребе за информисањем заједнице, која више нема примарно знање о јунаку, било због тежње за завршеношћу и повезивањем фрагмената у садржајну целину, у чему веома интуитивно проналази паралеле с феноменом накнадног формирања дужих песама, нпр. лазарица. Испод наоко безличних, појединачних и реалистичних црта препознаје традиционалне матрице и доказује да је и јунаке новијих епских хроника могуће класификовати у типове, од којих су најфреквентнији заштитници, страдалници, идеолози и заточници. Посебан тип сачињавају традиционални јунаци–симболи, уведени као паралеле, аналогони, савременим протагонистима, који тако здружени с њима лакше бивају „уведени у традицију“. Када се традиционални јунаци придруже постфолклорним у каталозима учесника, подвижника или жртава ратних збивања, компримује се епска историја, слично поступку сажимања биографије јунака.

Аналитички поглед на противника јунака указао је на још већи заокрет од традицијом усвојеног модела. Непријатељ постаје колективан, дистанциран, имагинаран, потпуно деградиран и лишен херојског статуса, за њега се везују негативне етичке и професионалне

предрасуде, стереотип о светској завери због, како ауторка исправно закључује, емотивно недистанцираног и идеолошки ангажованог певача, који кроз клетве и пејоративе истовремено унижава противника и спроводи магијске апотропејске радње одбране од демона.

Ако су структуралним приступом, морфолошком анализом и издвајањем поетичких особености утврђени путеви одвајања пост-фолклорне епске хронике од класичне епике и њено конституисање као оделитог жанра, онда је кроз поглавље које испитује границе овог жанра и низа других књижевних и усмених врста Смиљана Ђорђевић Белић показала да новије епске хронике нису само слабашни, танани епски рукавци већ и изданци бројних фолклорних и литерарних остварења, те се и с те стране може говорити о укорењености овог наоко једноставног, а заправо веома сложеног, жанра – у традицију. Тако проналази мотивске и стилско-изражајне подударности, заједничку идеолошку основу и сличну памфлетску и дидактичко-пропагандну оријентацију панегирика, песама у духу класицистичких ода и хроничарских песама које славе истакнуте појединце или политичке идеје. Са будницама их спаја повишен емоционално-патетичан и полетан тон, прагматична функција у подстицању националне свести, агитовање за прихватање актуелних идеја, концепт проспективног времена, које будућност види као пут избављења и напретка, а на формално-језичком нивоу, преузимање политичких слогана и формула из медија. С друге стране, хроничарски епски ламент над судбином колектива ауторка посматра као наставак античке традиције преније и средњовековне традиције плача, а тужење за погинулим борцем, чија се судбина прелама кроз визуру историјских збивања, као одражавање давно утврђене блискости епике и тужбалице у мотивима, обредној функционализацији, наративно-стилским поступцима и истоветној позицији субјекта који тужи и представља глас колектива. Популарност псеудотужбалица тумачи као пародирање жанра и његово укључивање у токове политичке сатире. Кроз поклапање по структуралној једнодимензионалности и израженој стереотипизацији у портретисању ликова, затим по оштрој поларизацији нашег и туђег света, пасторалним елементима, домену свакодневног, мотивима новокомпоноване народне музике, констатује и додир са сентименталном књижевношћу, посебно с традицијом грађанске лирике. Уз све наведено, истиче се и веза језичког израза савремене хронике с језиком актуелног времена, војничком лексиком и публицистичким стилем, при чему се индивидуални идиолекат аутора, прожет традиционалним језичким обрасцима, претежно заодева у римовани десетерац. Флуидност жанровских граница нарочито је видљива кроз мешање са „причањима из живота“ и породичним предањима, при чему се жанр деформише прихватањем нејуначких садржаја и уношењем биографских, аутобиографских детаља и појединости из свакодневице.

Последње поглавље монографије сагледава постфолклорну епску хронику из аспекта прагматике жанра, рецепције и комуникационе улоге у општем културном континууму. Полазећи од Асманове тезе о културном и комуникативном памћењу, ауторка утврђује да епска хроника укршта ове две равни и комбинује неупитне симболичке традиционалне представе са флукуалним, колебљивим, свежим и неучвршћеним биографским сећањима, која још нису прошла колективни консензус. Уочава и парадоксалну аисторичност овог жанра јер, упркос експлицитној фактографији и тежњи да у песму преточи стварне догађаје вредне памћења, он историју заправо своди на понављање кључних, кризних ситуација, између којих се време сажима.

Једно од битнијих запажања тиче се дистинкције фолклора и постфолклора кад је реч о њиховом односу према традицији и ослањању на претходно. Ауторка подвлачи да овде дихотомије заправо и нема и запажа структурну, стилску, семантичку блискост и изофункционалност фолклора и постфолклора, истоветну оријентисаност на прошло, које се доживљава као канон и са којим се успоставља веза. Свој став поткрепљује и искуствима носилаца гусларске праксе, будући да они, из емске перспективе, постфолклор доживљавају као природни наставак класичне епске традиције, при чему традицију на коју реферишу посматрају као изменљиву, нестабилну, зависну од захтева актуелног тренутка и заједнице, јер старе узоре увек смењују нови, који исто тако временом постају стари и „класични“. Прихватање постфолклорних хроника као предлогака за даљу трансмисију и њихов истоветан статус са канонизованом епиком, С. Ђорђевић Белић поистовећује са процесом фолклоризације, тј. увођења ауторског текста у усмену културу и замагљивања свести о ауторству, који је саставни део фолклорног стваралаштва, независно од временске епохе. Овај непрекидни процес прате иновације у трансмисији и рецепцији онога што се поима као традиционално – од ширења књига за народ, преко утицаја деветнаестовековне периодике (алманаха, календара), у којој се актуелне епске хронике прештампавају, потом преко снимања певања уз гусле на носаче звука, и на крају до институционализације гусларске праксе кроз смотре, такмичења, саборе и гусларска друштва, што резултира уласком нових облика перформанса у медијску, масовну и технокултуру у XX в.

Доказујући, дакле, да се постфолклорна епска хроника на традицију ослања, а истовремено и сама постаје део традиције, ауторка упућује латентну критику окамењеном приступу српске научне јавности овом типу стваралаштва, јер му одриче статус фолклора, помера га изван естетско-уметничких граница и деградира у односу на некадашњу „праву“, канонску, антологијску епику. Уместо трагања за идеалним епским, традиционалним, фолклорним моделима сугерише да би научне тежње требало усмерити и ка проучавању онога што

је дошло након те издвојене, уздигнуте и готово сакрализоване прошлости, наглашавајући да фолклор није литерарни производ ни естетски производ, већ континуирани процес, вид комуникације, конституент индивидуалног и колективног идентитета, а да је постфолклор ништа друго до фолклор другачијег, комплексног типа културе.

Са оваквим актуелним, нестереотипним, измењеним поимањем фолклора, који се посматра као сложен, синкретичан, динамичан, дијалогски, контекстуални културни феномен, ауторка је ускладила и свој методолошки приступ. Плурализам визура обухватио је структуралистичко-стилистичка испитивања, истраживања теорије формуле, антрополошке погледе на традицију, усвајање домета културе сећања, функционалну анализу социокултурног и политичко-историјског контекста, проучавање прагматике жанра, етнологска и етномузиколошка начела, итд., уз одлучно одбацивање превазиђених аксиолошких и естетичких критеријума при сагледавању фолклора. У свему томе ослања се на запажена достигнућа савремених светских фолклориста и зналачки их надовезује на потврђене домаће научне узоре, опредељујући се за комплексан и језгровит научни дискурс, у коме до изражаја долази ауторкино огромно, сублимисано знање из дивергентних, интердисциплинарних подручја фолклористике, као и посебан дар за систематично и темељно аналитичко промишљање.

Монографија Смиљане Ђорђевић Белић смели је искорак из класичног, традиционалног сагледавања фолклора и копча српске фолклористике са актуелним светским истраживањима. Уздиже забораваљено културно наслеђе, уцртава га на дијахронијској мапи традиције, дефинише прецизне теоријске оквири постфолклорног епског жанра и истовремено покреће прегршт нових, још нерасветљених питања. Модерна, иновативна, темељна, базирана на компетентним закључцима, заснованим и на теоријској и на практичној подлози, ова књига нуди образац и смернице за будућу научну оријентацију, упућујући јасну поруку српској фолклористици да због забављености, опијености естетским дOMETИМА „класичног“ фолклора не треба да занемари и одбаци потоњу фолклорну традицију.